

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА БУДАПЕШТСЬКОГО МЕМОРАНДУМУ 1994 РОКУ

INTERNATIONAL LEGAL DESCRIPTION OF THE BUDAPEST MEMORANDUM, 1994

Стешенко В.М.,

к.ю.н., доцент кафедри міжнародного права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті досліджуються характерні ознаки Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 5 грудня 1994 р. Обґрунтовується, що Будапештський меморандум потрібно розглядати як міжнародно-правовий документ, а не як політичну домовленість або політичну угоду. Установлюється, що Будапештський меморандум визнається Секретаріатом ООН як міжнародно-правова угода.

Ключові слова: Будапештський меморандум, Договір про нерозповсюдження ядерної зброї, гарантії безпеки, міжнародні договори, міжнародні угоди.

В статье исследуются характерные особенности Меморандума о гарантиях безопасности в связи с присоединением Украины к Договору о нераспространении ядерного оружия от 5 декабря 1994 г. Обосновывается, что Будапештский меморандум следует рассматривать как международно-правовой документ, а не как политическую договоренность или политическое соглашение. Устанавливается, что Будапештский меморандум признается Секретариатом ООН в качестве международного соглашения.

Ключевые слова: Будапештский меморандум, Договор о нераспространении ядерного оружия, гарантии безопасности, международные договоры, международные соглашения.

This Article deals with the characteristic features of the Memorandum on Security Assurances in Connection with Ukraine's Accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Budapest, 5 December 1994 (most widely known as the Budapest Memorandum on Security Assurances, 1994).

It is substantiated that the Memorandum should be considered as an international legal document, not as a political arrangement or political agreement. Official recognition of the Budapest Memorandum by Ukraine as an international legal instrument contained in Article 6 of the Law of Ukraine 'On Ukraine's Accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons as of July 1, 1968' as of November 16, 1994, No. 248/94-VR.

It is determined that the Budapest Memorandum is considered by the UN Secretariat as an international agreement. This is proved by Certificate of Registration No. 65115 done at New York on March 25, 2015, under which the Budapest Memorandum has been registered with the Secretariat, in accordance with Article 102 of the Charter of the United Nations exactly as an international agreement.

There are the arguments for the fact that the content of formulations of the Budapest Memorandum, 1994, includes international legal obligations previously undertaken by the parties under the Charter of the United Nations, Treaty on the Non-proliferation of Nuclear Weapons as of July 1, 1968, and the Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe as of August 1, 1975. On this basis, it is concluded that the Memorandum is mandatory (binding legal effect).

Also, it is justified that the contents of the Budapest Memorandum includes 'gentleman' agreement elements.

Key words: Budapest Memorandum, Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, security assurances, treaties, international agreements.

У зв'язку з анексією Кримського півострова та агресією на Донбасі з боку Російської Федерації, факти здійснення яких установлено в низці міжнародно-правових актів Генеральної Асамблеї ООН [1; 2], Міжнародного кримінального суду [3], Парламентської Асамблеї ОБСЄ [4], Європейського Союзу [5], Парламентської Асамблеї Ради Європи [6; 7], перед Україною постало питання використання всіх доступних міжнародно-правових інструментів для захисту своїх національних інтересів.

Одним із таких інструментів є Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 5 грудня 1994 р. [8] (далі – Будапештський меморандум 1994 р. або Меморандум). Разом із тим у вітчизняній доктрині міжнародного публічного права до цього часу має місце наукова дискусія про визначення правового статусу Будапештського меморандуму, а саме: цей документ є міжнародно-правовим договором чи його потрібно вважати політичною домовленістю.

Отже, тема статті має безпосередній зв'язок із важливими науковими і практичними питаннями міжнародно-правового забезпечення національних інтересів України.

В українській доктрині міжнародного права можна достатньо чітко виділити дві протилежні позиції щодо правового статусу Будапештського меморандуму 1994 р. [8]. Зокрема, К. Гурін наводить докази, що Будапештський меморандум є політичною домовленістю [9, с. 187]. О. [Олена] Святун та О. [Олексій] Святун розглядають Будапешт-

ський меморандум як політичну угоду [10, с. 18]. Близькою до зазначених позицій є оцінка В. Гусарова, який уважає Меморандум дипломатичним документом [11].

Прихильники іншої точки зору вважають, що Будапештський меморандум є міжнародним договором. Про це, зокрема зазначають, І. Лоссовський [12] і Т. Біляк [13; 14].

О. Задорожній розглядає Будапештський меморандум як спеціальний міжнародно-правовий акт у сфері ядерного роззброєння [15, с. 121].

Виходячи з викладеного, мета статті полягає у формулюванні теоретично обґрунтованих висновків про міжнародно-правовий статус Будапештського меморандуму від 5 грудня 1994 р. [8].

З урахуванням поставленої мети можна сформулювати такі основні завдання статті:

- визначити міжнародно-правовий статус Будапештського меморандуму;
- установити зміст Будапештського меморандуму як міжнародного документа;
- з'ясувати суттєві ознаки Будапештського меморандуму.

Міжнародні відносини для їх адекватного врегулювання об'єктивно викликають появу нових видів джерел міжнародного права. Як наслідок, перелік видів джерел міжнародного права поступово розширюється. У цьому зв'язку варто зауважити, що власне термін «меморандум», який традиційно вважається одним із видів дипломатичних документів (як нота, заява, комюніке тощо), у сучасній

міжнародно-правовій практиці все більше застосовується також і для врегулювання окремих питань міжнародних відносин. Меморандуми такого типу наповнюються ознаками класичного міжнародного договору (зокрема мають відповідну структуру з поділом на окремі статті, містять у своєму тексті конкретні норми про набрання чинності, вихід із документа, механізм вирішення спорів тощо) і власне розглядаються сторонами саме як міжнародні договори (угоди).

Для України практика укладення меморандумів, які, по суті, є міжнародно-правовими договорами, має місце вже досить тривалий час (щонайменше від середини 90-х рр. ХХ ст.) і застосовується як у відносинах з іншими державами [16], так і з міжнародними міжурядовими організаціями [17]. Окремі меморандуми підлягають ратифікації [18].

Отже, меморандум як окремий вид міжнародних договорів (угод) у сучасних міжнародно-правових відносинах є реальною правовою сутністю.

Варто також зауважити, що найменування «меморандум» як назва (вид) міжнародного договору повністю узгоджується зі змістом підпункту «а» пункту 1 статті 2 Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р. [19, Art. 2]. Разом із тим ми погоджуємося з тезою К. Гурін про те, що власне найменування (титул) певного меморандуму не дає однозначної відповіді: такий документ є юридично обов'язковим договором чи ж політичною домовленістю [9, с. 183].

Іншими словами, відповідь на питання про правовий статус Будапештського меморандуму можна дати лише після детального дослідження змісту Меморандуму й пов'язаних із ним документів. У цьому сенсі нагадаємо, що підписання Будапештського меморандуму [8] відбулося після укладення Україною низки міжнародних договорів у сфері міжнародної безпеки та роззброєння. Так, 23 травня 1992 р. Україна, Республіка Білорусь, Республіка Казахстан, Російська Федерація і Сполучені Штати Америки підписали Лісабонський протокол [20] до Договору між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Сполученими Штатами Америки про скорочення й обмеження стратегічних наступальних озброєнь від 31 липня 1991 р. [21]. Обидва документи [20; 21] були ратифіковані Постановою Верховної Ради України від 18 листопада 1993 р. № 3624-ХІІ [22].

Після цього Україна приєдналася до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 р. [23] на підставі Закону України від 16 листопада 1994 р. № 248/94-ВР [24].

Ми повністю погоджуємося з позицією проф. О. Задорожного, який зазначає, що приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 р. [23] та укладення Будапештського меморандуму 1994 р. [8] були вкрай важливі для всієї світової спільноти: відмова України від ядерної зброї в обмін на гарантії провідних держав щодо забезпечення її незалежності, суверенітету, чинних кордонів і взяття ними зобов'язань утримуватися від погрози силою чи її використання проти територіальної цілісності або політичної незалежності України стала важливим кроком на шляху боротьби світової спільноти проти розповсюдження ядерної зброї [15, с. 554].

Виходячи з мети дослідження, велике значення має зміст статті 6 Закону України від 16 листопада 1994 р. № 248/94-ВР, а саме: «6. Цей Закон набирає чинності після надання Україні ядерними державами гарантії безпеки, оформлених шляхом підписання відповідного міжнародно-правового документа» [24, ст. 6].

Цілком очевидно, що для України таким документом став саме Будапештський меморандум (Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї) від 5 грудня 1994 р.¹ [8]. Також очевидно є офіційна позиція України (Верховної Ради України) розглядати Будапештський меморандум як міжнародно-правовий документ [24, ст. 6]. На цей важливий момент також звертає увагу й І. Лоссовський [12, с. 30].

На наше глибоке переконання, офіційна позиція України в питанні про правовий статус Будапештського меморандуму, що викладена в статті 6 Закону України «Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року» від 16 листопада 1994 р. № 248/94-ВР [24, ст. 6], має бути правовою основою для Держави Україна в міжнародних відносинах із питань безпеки й, відповідно, певним орієнтиром для вітчизняних учених у їхніх наукових дослідженнях з огляду на конституційний припис про неухильне додержання Конституції України та законів України [27, ст. 68].

Отже, у позиції про правовий статус Будапештського меморандуму ми розглядаємо його саме як міжнародно-правовий документ (а не як політичну домовленість [9, с. 187] або політичну угоду [10, с. 18]).

Уточнення міжнародно-правового статусу Будапештського меморандуму було здійснено Секретаріатом Організації Об'єднаних Націй. Нагадаємо, що, згідно з пунктом 1 статті 102 Статуту ООН, Секретаріат здійснює реєстрацію міжнародних договорів (treaty) та міжнародних угод (international agreement) [28, Art. 102]. У цьому зв'язку доречно також зазначити, що термінологічний апарат статті 102 Статуту ООН [28, Art. 102] повністю узгоджується з відповідними термінами Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., адже саме через поняття «міжнародна угода» (international agreement) надається визначення поняття «міжнародний договір» (treaty) у підпункті «а» пункту 1 статті 2 Віденської конвенції 1969 р. [19, Art. 2].

За зверненням України від 2 жовтня 2014 р. Секретаріат ООН зареєстрував Будапештський меморандум [8] у статусі міжнародної угоди (international agreement). Факт цієї реєстрації засвідчено відповідним Сертифікатом (Certificate of registration) від 25 березня 2015 р. № 65115 [29].

Отже, факт реєстрації Будапештського меморандуму в Секретаріаті ООН беззаперечно свідчить про те, що ООН розглядає Будапештський меморандум [8] як міжнародно-правову угоду (international agreement).

Далі. Цілком очевидно, що об'єктом Будапештського меморандуму є гарантії безпеки, які на користь України надають найбільші ядерні держави. Зміст гарантії розкривається в тексті Меморандуму, тому більш важливим є встановлення *характеру* зобов'язань за Меморандумом. Формулювання пунктів Будапештського меморандуму містять посилання як на міжнародно-правові договори універсального характеру, так і на норми «м'якого» права. Зокрема, пункт 2 Меморандуму містить посилання на Статут Організації Об'єднаних Націй [28], пункти 4 і 5 містять посилання на Договір про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 р. [23], а пункти 1 і 3 – на Заключний акт Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі від 1 серпня 1975 р. [30].

Навряд чи можна заперечити зобов'язальний характер зазначених міжнародних актів, на які є посилання в тексті Будапештського меморандуму [8]. Із цього ми робимо висновок, що оскільки зміст формулювань Будапештського меморандуму включає в себе міжнародно-правові

¹ 5 грудня 1994 р. у м. Будапешт було підписано три меморандуми про гарантії безпеки: Будапештський меморандум про гарантії Україні [8], Будапештський меморандум про гарантії Республіці Білорусь [25] і Будапештський меморандум про гарантії Республіці Казахстан [26].

² «4. Concluding that the Russian Federation has, since February 2014, violated every one of the ten Helsinki principles in its relations with Ukraine, some in a clear, gross and thus far uncorrected manner, and is in violation with the commitments it undertook in the Budapest Memorandum, as well as other international obligations».

зобов'язання за іншими міжнародно-правовими актами, то й власне Меморандум має зобов'язальний характер (обов'язкову юридичну силу).

Принагідно зауважимо, що саме в такому розумінні сформульовано й пункт 4 Резолюції Парламентської Асамблеї ОБСЄ "Resolution on Clear, Gross and Uncorrected Violations of Helsinki Principles by the Russian Federation" («Очевидне, грубе та не виправдане порушення Гельсінських принципів Російською Федерацією») від 1 липня 2014 р., який установлює, що з лютого 2014 р. Російська Федерація порушує свої взяті за Будапештським меморандумом зобов'язання, як й інші міжнародні зобов'язання² [4, para 4].

Наявність зобов'язального характеру в Меморандумі додатково доводить його статус як міжнародно-правового документа. При цьому варто визнати, що К. Гурін цілком справедливо звертає увагу на ту обставину, що в тексті Меморандуму застосовується словосполучення «підтверджують свої зобов'язання», а не звичне для договорів формулювання «зобов'язуються» [9, с. 184]. На нашу думку, така ситуація є виправданою, оскільки держави-гаранти Будапештського меморандуму *вже* взяли на себе зобов'язання за *всіма* міжнародно-правовими актами, на які є посилання в тексті Меморандуму [8]. Оскільки зобов'язання за Статутом ООН [28], Договором про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 р. [23] і Заключним актом НБСЄ 1975 р. [30] уже були *прийняті*, то їх достатньо було *підтвердити* (а не повторно закріплювати в тексті Меморандуму).

Розглянемо суб'єктний склад Меморандуму. Оскільки учасниками Меморандуму, окрім України, є ще три держави: Сполучені Штати Америки, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, а також Російська Федерація [8], можна зробити висновок, що Будапештський меморандум має багатосторонній характер. Разом із тим у тексті Меморандуму достатньо чітко простежується його двосторонній характер: у 5 пунктах Меморандуму (яких загалом 6) три ядерні держави – Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки – *спільно надають тотожні* гарантії на користь України [8, п. п. 1–5]. Отже, зазначені ядерні держави мають спільну позицію за Меморандумом і загалом їх можна визначити як держави-гаранти. Відповідно, Україну (за влучним, на нашу думку, визначенням К. Гурін) можна розглядати як вигодонабувача [9, с. 185], тобто як *іншу* (другу) сторону Меморандуму [8].

Доречно також зауважити, що аналогічні (до Меморандуму) гарантії безпеки на користь України надали у формі односторонніх заяв Китай (4 грудня 1994 р.) [31] і Франція (5 грудня 1994 р.) [32].

Отже, гарантії безпеки Україні надали всі постійні члени Ради Безпеки ООН, які одночасно мають статус ядерних держав із найбільшими запасами ядерної зброї у світі. Нагадаємо, що, згідно з пунктом 1 статті 24 Статуту ООН, саме на Раду Безпеки ООН (насамперед на її постійних членів) покладено головну відповідальність за підтримання міжнародного миру й безпеки [28, Art. 24].

На наше переконання, гарантії безпеки, солідарно надані Україні всіма постійними членами Ради Безпеки ООН, свідчать про наявність елементів «джентльменської» угоди у правовій природі Будапештського меморандуму. На цей аспект указує також і Т. Біляк [13].

Щодо дискусії про необхідність (або про відсутність) ратифікації Будапештського меморандуму [9, с. 185; 11] зазначимо таке. Оскільки ми вже довели, що Будапештський меморандум є міжнародно-правовою угодою, це означає, що на нього поширюються положення Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. [19]. Згідно зі статтею 11 Конвенції («Способи надання згоди на обов'язковість договору») підписання є самодостатнім способом надання згоди на обов'язковість міжнародного договору [19, Art. 11]. А відповідно до підпункту «а» пункту 1 статті 12 («Згода на обов'язковість договору, надана підписанням»), згода держави на обов'язковість для неї договору надається шляхом підписання договору представником держави, коли договір передбачає, що підписання має таку силу [19, Art. 12].

Отже, потреба в ратифікації Будапештського меморандуму відсутня, оскільки, по-перше, текст Меморандуму передбачає як спосіб надання згоди на його обов'язковість саме *підписання* (а не подальшу ратифікацію), по-друге, Меморандум уже набрав чинності з моменту його підписання, тобто з 5 грудня 1994 р. [8].

Насамкінець зазначимо, що відсутність у тексті Будапештського меморандуму норми про строк його дії [8] свідчить про безстроковий характер Меморандуму.

Узагальнюючи викладене вище, можна зробити такі основні висновки:

1. Ми погоджуємося з авторами [12; 13; 14; 15, с. 121], які визначають правовий статус Будапештського меморандуму як міжнародно-правового акта.
 2. Статус Будапештського меморандуму як міжнародно-правового документа визначено в статті 6 Закону України від 16 листопада 1994 р. № 248/94-ВР [24, ст. 6].
 3. ООН розглядає Будапештський меморандум як міжнародно-правову угоду (international agreement), що засвідчено відповідним Сертифікатом (Certificate of registration) від 25 березня 2015 р. № 65115 [29].
 4. Оскільки зміст формулювань Будапештського меморандуму включає в себе міжнародно-правові зобов'язання за іншими міжнародно-правовими актами, то й власне Меморандум має зобов'язальний характер (тобто має обов'язкову юридичну силу).
 5. Будапештський меморандум можна охарактеризувати як безстрокову міжнародно-правову угоду двостороннього характеру, об'єктом якої є гарантії безпеки, надані Україні всіма постійними членами Ради Безпеки ООН і одночасно найбільшими ядерними державами у світі.
- Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі, на нашу думку, полягають у необхідності ґрунтовного дослідження правової природи Будапештського меморандуму 1994 р.

ЛІТЕРАТУРА

1. Territorial integrity of Ukraine : Resolution adopted by the General Assembly on 27 March 2014 № 68/262 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/68/262.
2. Situation of human rights in the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol (Ukraine) : Seventy-first session Third Committee Agenda item 68 (c) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N16/352/55/PDF/N1635255.pdf>.
3. Report on Preliminary Examination Activities : International Criminal Court Report on 14 November 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.icc-cpi.int/iccdocs/otp/161114-otp-rep-PE_ENG.pdf.
4. Resolution on Clear, Gross and Uncorrected Violations of Helsinki Principles by the Russian Federation : Baku Declaration and Resolutions. OSCE. – 2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.oscepa.org/meetings/annual-sessions/2014-baku-annual-session/2014-baku-final-declaration/1850-06>.
5. Council Decision 2014/145/CFSP of 17 March 2014 concerning restrictive measures in respect of actions undermining or threatening the territorial integrity, sovereignty and independence of Ukraine // Official Journal of the European Union : L 78/16. – 17.03.2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2014:078:0016:0021:EN:PDF>.

6. Recent developments in Ukraine: threats to the functioning of democratic institutions : Resolution 1988 (2014) adopted by the Parliamentary Assembly of the Council of Europe on April 9, 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-ViewPDF.asp?FileID=20873&lang=en>.
7. Political consequences of the Russian aggression in Ukraine : Resolution 2132 (2016) adopted by the Parliamentary Assembly of the Council of Europe on October 12, 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-DocDetails-EN.asp?fileid=23166&lang=EN&search=Y2F0ZWdvcnlf3RyX2VuOjBZG9wdGVkIHRIeHQi>.
8. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї : Підписано у м. Будапешт 5 грудня 1994 р. // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – К., 2004. – № 4. – Книга 2. – С. 603. – Ст. 1034.
9. Гурін К. Будапештський меморандум 1994 р.: договір чи домовленість? / К. Гурін // Публічне право : наук.-практ. юрид. журн. – 2016. – № 2 (22). – С. 182–188.
10. Святун О. Будапештський меморандум та його співвідношення з Договором про нерозповсюдження ядерної зброї / О. Святун, О. Святун // Віче : журн. Верхов. Ради України. – К. : Держ. вид-во «Преса України», 2014. – № 20. – С. 15–20.
11. Гусаров В. Нереалізований Будапештський меморандум і нові світові загрози / В. Гусаров [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mediambo.org/2014/11/30/nerealizovaniy-budapeshtskiy-memora/>.
12. Лоссовський І. Будапештський меморандум як міжнародний договір, обов'язковий для виконання його гарантами / І. Лоссовський // Віче : журн. Верхов. Ради України. – К. : Держ. вид-во «Преса України», 2015. – № 14. – С. 28–31.
13. Біляк Т. Міжнародно-правова оцінка тексту Будапештського меморандуму 1994 р. (частина 1) / Т. Біляк // Free Voice Information Analysis Center. December 13, 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://iac.org.ua/mizhnarodno-pravova-otsinka-tekstu-budapeshtskogo-memorandumu-1994-r-chastina-1/>.
14. Біляк Т. Міжнародно-правова оцінка тексту Будапештського меморандуму 1994 р. (частина 2) / Т. Біляк // Free Voice Information Analysis Center. December 13, 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://iac.org.ua/mizhnarodno-pravova-otsinka-tekstu-budapeshtskogo-memorandumu-1994-r-chastina-2/>.
15. Задорожній О.В. Порушення агресивною війною Російської Федерації проти України основних принципів міжнародного права : [монографія] / О.В. Задорожній ; Укр. асоц. міжнар. права, Ін-т міжнар. відносин Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка, каф. міжнар. права. – К. : К.І.С., 2015. – 712 с.
16. Меморандум про взаєморозуміння щодо участі та підтримки діяльності міжнародного чорнобильського центру з проблем ядерної безпеки, радіоактивних відходів та радіоекології : Вчинено у м. Києві 21 жовтня 1997 р. // Офіційний вісник України. – 2012. – № 97. – С. 408. – Ст. 3958.
17. Меморандум про розуміння між Урядом України та Організацією Об'єднаних Націй стосовно участі в системі резервних угод ООН : Підписано у м. Нью-Йорк 6 серпня 1997 р. // Офіційний вісник України. – 2012. – № 75. – С. 149. – Ст. 3054.
18. Про ратифікацію Меморандуму про взаєморозуміння між Урядом України і Організацією з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЕ) щодо створення нової форми співробітництва : Закон України від 10 лютого 2000 р. № 1446-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 9. – Ст. 76.
19. Vienna Convention on the Law of Treaties : Done at Vienna on 23 May 1969 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_1_1969.pdf.
20. Протокол до Договору між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Сполученими Штатами Америки про скорочення й обмеження стратегічних наступальних озброєнь : Вчинено у м. Лісабон 23 травня 1992 р. // Офіційний вісник України. – 2007. – № 1. – С. 299. – Ст. 58.
21. Договір між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Сполученими Штатами Америки про скорочення й обмеження стратегічних наступальних озброєнь 1991 року : Вчинено у м. Москва 31 липня 1991 р. // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – К., 2004. – № 4. – Книга 2. – С. 276. – Ст. 58.
22. Про ратифікацію Договору між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Сполученими Штатами Америки про скорочення й обмеження стратегічних наступальних озброєнь, підписаного у Москві 31 липня 1991 року, і Протоколу до нього, підписаного у Лісабоні від імені України 23 травня 1992 року : Постанова Верховної Ради України від 18 листопада 1993 р. № 3624-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 49. – Ст. 464.
23. Договір про нерозповсюдження ядерної зброї : Вчинено у містах Москва, Вашингтон і Лондон 1 липня 1968 р. // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – К., 2004. – № 4. – Книга 2. – С. 597. – Ст. 1033.
24. Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року : Закон України від 16 листопада 1994 р. № 248/94-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 47. – Ст. 421.
25. Memorandum on Security Assurances in connection with the Republic of Belarus' accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons : 5 December 1994 // Security Assurances, K-7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.exportlawblog.com/docs/security_assurances.pdf.
26. Memorandum on Security Assurances in connection with the Republic of Kazakhstan's accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons : 5 December 1994 // Security Assurances, K-5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.exportlawblog.com/docs/security_assurances.pdf.
27. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – № 30. – Ст. 141.
28. The Charter of the United Nations : Signed on 26 June 1945, in San Francisco [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/en/charter-united-nations/>.
29. Certificate of Registration No 65115 : Registration with the Secretariat of the United Nations: Ukraine, 2 October 2014 // Done at New York on 25 March 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://treaties.un.org/doc/Treaties/2014/10/20141002%2009-07%20AM/Other%20Documents/COR-Reg-52241-Sr-65115.pdf>.
30. Заключний акт Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі : Вчинено у м. Гельсінкі 1 серпня 1975 р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_055.
31. Statement of the Chinese Government on the security assurance to Ukraine issued on 4 December 1994 : A/49/783, annex [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [https://disarmament-library.un.org/UNODA/Library.nsf/939721e5b418c27085257631004e4fbf/4bd51a4bdd15e65285257687005bbc1f/\\$FILE/A-49-783_China-effective%20intl%20arrangements.pdf](https://disarmament-library.un.org/UNODA/Library.nsf/939721e5b418c27085257631004e4fbf/4bd51a4bdd15e65285257687005bbc1f/$FILE/A-49-783_China-effective%20intl%20arrangements.pdf).
32. Statement by France on the Accession of Ukraine to the NPT : 5 December 1994 // Security Assurances, K-8 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.exportlawblog.com/docs/security_assurances.pdf.